

Львівський державний університет
ім. Івана Франка

Спеціалізована вчена рада Д. 04.04.12

На правах рукопису

Ф а р і о н
Ірина Дмитрівна

Антропонімійна система Верхньої
Наддністрянщини кінця XVIII -
початку XIX ст.
(прізвищеві назви)

10.02.01 - українська мова

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Львів - 1996

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на
кафедрі української мови
Державного університету "Львівська політехніка"

Науковий керівник – доктор філологічних наук
Худаш Михайло Лукич

Офіційні опоненти – доктор філологічних наук, професор
Полюга Лев Михайлович
кандидат філологічних наук
Тарновецька Людмила Олександрівна

Провідна організація – Тернопільський державний
педагогічний інститут

Захист відбудеться *26 вересня* 1996р. о *10⁰⁰* год.
на засіданні спеціалізованої вченої ради Д. 04.04.12
у Львівському державному університеті ім. І. Франка
(290601, м. Львів, вул. Університетська, 1).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Львівського
державного університету ім. І. Франка (290005, м. Львів,
вул. Драгоманова, 17).

Автореферат розіслано *23. 05.* 1996р.

Учений секретар

Андрій Сап Терлак З.М.

ЛНБ України ім. В. Стефаника

00777038 (W)

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН УкрАїни

Загальна характеристика роботи

Актуальність дослідження. Системне наукове вивчення українського антропонімікону загалом припадає на середину ХХ ст., що відображено у фундаментальних працях Л.Л.Гумецької, Ю.К. Редька, відтак Р.Й.Керсти, Д.І.Сухомлина, М.Л.Худаша, П.П.Чучки та ін. Незважаючи на наявні певні досягнення української історичної антропоніміки в теоретичному та практичному аспектах (монографія М.О.Демчук, дисертаційні дослідження Г.Є. Бучко, С.Є. Панцьо, Р.І. Осташа, М.І. Сенів, Л.О. Тарновецької, статті Ю. О. Карпенка, М. Л. Худаша, П.П.Чучки, ономастичні збірники та колективні монографії), залишаються ще не дослідженими антропонімікони певних теренів у конкретний історичний період функціонування, серед яких прізвищеві назви (далі ПН) Верхньої Наддністрянщини кінця ХVІІІ - початку ХІХ ст., хоча антропонімічні матеріали із зазначеної території частково залучалися до наукового обігу у працях Є. Вольнич-Павловської, М.Л.Худаша, Р.Й.Керсти.

З кінця ХVІІІ ст. починається часткове нормування антропонімічної системи на терені Галичини, яке було зумовлене патентом Йосифа ІІ про обов'язковість прізвищ для євреїв, а згодом патент цісаря Франциска І від 1805 р. поширює цей обов'язок на все населення Галичини. Це адміністративно-історичне тло забезпечує дослідження унікального перехідного періоду функціонування антропонімічної системи від звичаєвої до юридично встановленої, що відображено найбільшою мірою на структурно-семантичному та функціональному характері додаткового ідентифікаційного компонента антропонімічної формули, яким є ПН, що вже в той час офіційно почали закріплюватися як усталені спадкові прізвища.

Система досліджуваних ПН, акумулюючи в собі різноспектрову єдність внутрі- та позамовних чинників, є цінним джерелом для вивчення, по-перше, пасивної та діалектної лексики; по-друге, історичних

фономорфемних процесів у структурі ПН; по-третє, характерних словотвірних тенденцій у будові прізвища як складового елемента лексичної системи мови; по-четверте, впливу чужомовної канцелярської системи на фономорфемне оформлення прізвища та взаємозалежності інтра- та екстралінгвальних факторів у становленні засобів та способів ідентифікації особи. Врешті, раціональне історичне вивчення ПН як підсистеми національного ономастикону є ґрунтовним матеріалом для застосування перспективного напрямку сучасного мовознавства, а саме етіологічного підходу до вивчення мовних явищ.

Дослідження антропонімійної системи кінця XVIII - початку XIX ст. уможливує простежити ще живий ланцюг творення ідентифікаційних засобів особи і виявити стан антропонімійної народної системи до моменту і в момент її адміністративно-юридичного нормування, що є дуже важливим для вивчення історії цих процесів.

Стан дослідження проблеми. Вивчення українських ПН у діахронному та лінгвогеографічному аспектах має свою історію. Розпочалась вона із праць перших дослідників українських прізвищ А. Степовича, М. Сумцова, В. Охримовича, а також І.Франка, який першим звернувся до українського історичного матеріалу з ономастики. Відтак науковий процес у цьому напрямі набув систематизованого та різноареального вивчення передусім у працях В.В. Сімовича, Л.Л.Гумецької, І.Д.Сухомлина, О.Д.Неділько, П.П.Чучки, Р.Й.Керсти та ін.

На величезному фактичному матеріалі пам'яток письменства XIV-XVIII ст. побудована праця М.Л.Худаша "З історії української антропонімії", в якій досліджується цілий комплекс антропонімічних проблем, у тому числі й становлення української антропонімійної системи кінця XVIII - початку XIX ст.

Значну наукову вагу посідають дослідження українських ПН в окремих пам'ятках письменства XVII ст., що відображено у працях С.П.Бевзенка, А.М.Залеського, В.Ю. Франчук, а також особових вла-

сних імен, що стали базою для творення багатьох прізвищ, у дослідженнях М.О. Демчук і Р.І. Остаща. Окремим структурним типам українських ПН присвячені ґрунтовні статті В.В.Німчука і О.Б.Ткаченка. Нещодавно досліджена проблема становлення українських прізвищ Буковинського Подністрів'я на матеріалі ревізських сказок першої половини XIX ст. у дисертації Л.О.Тарновецької. Антропронімія Лемківщини XVIII ст. аналізується у дослідженні С.Є.Панцьо, а також у праці Івана Красовського "Прізвища галицьких лемків у XVIII ст.", основну частину якої становить словник. ПН Бойківщини у період становлення (кінець XVIII – початок XIX ст.) порівняно з їх сьогодишнім статусом та структурою є об'єктом дисертації Г.Є.Бучко. Названі три автори за джерело дослідження обрали матеріали Йосифінської (1787-1788) та Францисканської (1819-1820) поземельних метрик. За історичними і сучасними джерелами триває дослідження антропонімії Гуцульщини, яке здійснює Б.Б. Бірчак. Із зарубіжних учених зверталася до антропонімікону Йосифінської метрики досліджуваної території польська дослідниця Є.Вольнич-Павловська, а також польські учені Я Ріґер та В.Шульовська, які вивчали антропоніміїні матеріали цих теренів XV ст.

Отже, ПН компактного регіону Верхньої Наддністрянщини кінця XVIII - початку XIX ст., за винятком їх часткового охоплення у праці Є.Вольнич-Павловської, спеціально не досліджувалися, тим більше, що в роботі, крім використаного Є.Вольнич-Павловською матеріалу з Йосифінської метрики, залучаємо до наукового обігу ще і пізніші в часі матеріали Францисканського кадастру початку XIX ст.

Об'єкт дослідження і джерела фактичного матеріалу. Об'єктом дисертації є ПН українців. Під час дослідження історичної антропонімії, а саме додаткових ідентифікаційних компонентів антропонімії формули, використовуємо термін "прізвищева назва", який запропонував у своїй праці "З історії української антропонімії"

М.Л.Худаш: "Про прізвище у сучасному розумінні цього терміна можна говорити, починаючи з 30-років ХІХ ст., але ще й до кінця цього століття в ідентифікації низів суспільства, особливо селянства, існували відхилення навіть в урядових документах, аж поки на всій етнічній українській території не було запроваджено кодифіковане право і правила користування особовими назвами". Таким чином, застосування терміна "прізвище" до історичної антропонімії – це механічне перенесення на минуле сучасних відношень, що вважаємо порушенням об'єктивного висвітлення проблеми.

Джерелом досліджуваного матеріалу послужили згадувані вже Йо-сифінська (1785-1788) та Францисканська (1819-1820) метрики (далі ЙМ та ФМ), що зберігаються у Центральному державному історичному архіві м. Львова (фонди 19,20).

У результаті опрацювання 216 справ, що представляють 125 населених пунктів, складено картотеку носіїв імен і ПН, яка охоплює (4559 ПН для 9463 носіїв).

Вибір об'єкта дослідження зумовлений багатством і щільністю антропонімічного матеріалу у ЙМ та ФМ, історичністю метрик, укладених у період становлення офіційно-правової системи ідентифікації особи і, що найважливіше, недослідженістю ПН, поширених на обраній для аналізу території.

Для класифікації та систематизації величезного фактичного матеріалу з досліджуваних теренів ми брали до уваги антропонімікон окремих населених пунктів, головним чином сіл теперішніх 17 районів Львівської області (їх перелік подано в дод. до дисертації N 2). Для цього визначено мережу сіл, антропонімічні матеріали з яких досліджувалися (карта мережі сіл досліджуваного антропонімікону подана в дод. N 1). В основу цієї мережі покладено такі принципи: 1) історична давність населеного пункту, мешканці якого мали відповідно діяхронно та побутово давні за походженням, твірною основою та структурою ПН;

2) географічний принцип вибірковості населених пунктів для охоплення всієї території досліджуваного регіону; 3) автохтонність українського населення.

Важливість останнього чинника зумовлена тим, що на теренах Галичини були й польські та німецькі села, а отже, і з неукраїнськими засобами ідентифікації особи. Слід також зазначити, що носії українських і неукраїнських особових назв досліджуваного регіону не жили між собою ізольовано, що й підтверджує наявність іншомовного антропонімікону навіть у досліджуваних джерелах. У цих випадках розмежувати ПН, що належали українцям і неукраїнцям, допомагали особові власні імена, які записувалися переважно в діалектному звучанні, а також додаткові порівняльні записи.

Досліджувані пам'ятки писані виключно польською мовою, оскільки у період кінця XVIII – початку XIX ст. на території Галичини в офіційно-ділових сферах ця мова панувала повсюдно. Однак тут все ж існують певні особливості передавання українських антропонімів польською графічною системою, що загалом суттєво якихось фонеморфологічних змін у структурі українських ПН не спричиняє. Передавання польською фонографічною системою українських прізвищ зумовило низку графічних варіантів в одній і тій ж ПН, що викликано передусім невідповідністю фонетичних систем обох мов. Вислідом цього найчастіше є пряма полонізація українських ПН, що відображено на їх фонеморфемній структурі типу Gontarz, Martyniec, Dziak (таблиця у дод. N 6).

Варіантність у написанні ПН зумовлена також діалектними явищами, що промовисто застигли у структурі прізвищ і є свідченням живого мовленнєвого потоку як у випадку Liechow, Nahumowich, Gmytrow (таблиця у дод. N 7).

Загалом система графічних польсько-українських відповідників відображена у таблиці в дод. N 5.

Мета і завдання. Мета дисертації - дослідити українські ПН Верхньої Наддністрянщини кінця XVIII – початку XIX ст. – початкового періоду офіційної стабілізації переважної більшості українських прізвищ. Зазначена мета передбачає вирішення таких завдань:

- 1) проаналізувати способи та засоби офіційної ідентифікації особи досліджуваного регіону;
- 2) визначити компонентний склад антропонімної формули, простеживши становлення прізвищового компонента, який поза антропонімною формулою лексично та структурно збігається з мотивованими прізвищами;
- 3) виявити лексико-семантичну базу творення ПН з огляду на лексикон наддністрянського та суміжного у східній смузі їх контактування надсянського говорів, а також на лексичні взаємовпливи з іншими суміжними говорами (південно-волинським, бойківським, гуцульським, лемківським) та з лексичними системами інших слов'янських мов, зокрема польської;
- 4) виявити лексико-семантичні групи антропонімопотенційної лексики та обґрунтувати їх комплексом різнопланових внутрі- та позамовних чинників;
- 5) дослідити словотвірну структуру ПН і з'ясувати функціонально-семантичне навантаження та продуктивність прізвищетворчих формантів;
- 6) виявити паралельні засоби ідентифікації особи як свідчення живого ланцюга творення ПН кінця XVIII – початку XIX ст. та встановити їх процентне відношення до вже усталених антропонімних ідентифікацій;
- 7) визначити ареали локалізації продуктивних структурних формантів ПН;
- 8) простежити вплив чужомовної канцелярської традиції на структурно-семантичне та фономорфемне оформлення досліджуваних ПН, а

також на процес їх остаточного становлення.

Методологічна основа і методика дослідження. Методологічна основа дослідження полягає в єдності гносеологічного, діалектичного та історичного принципів вивчення мовних явищ на всіх структурних рівнях у їх внутрішніх і зовнішніх взаємозалежностях та суперечностях, у зв'язках між індивідуальним та загальним; між суто національним та універсальним, що особливо виразно фокусується в антропонімійній системі кожного етносу як дзеркалі його ментально-мовної окремішності та міжмовної універсальності.

Для вирішення сформульованих завдань у роботі застосовуємо як стрижневий історично-описовий метод, а для розкриття генези окремих антропонімооснов, формантів і моделей, використовуємо порівняльно-історичний метод. Встановлюючи регіони функціонування антропонімоформантів, послуговуємося методом лінгвогеографічним. Особливе місце в роботі посідає статистичний метод, який застосовуємо, підраховуючи продуктивність словотворчих формантів та ареали їх локалізації, а також процентні співвідношення між лексико-семантичними типами ПН. Використовуючи зазначені методи, повсякчас здійснюємо семантичний, словотвірно-формантний та етимологічний аналізи.

Новизна дослідження.

1. У науковий обіг уведено і проаналізовано цілковито новий антропонімійний фактичний матеріал із майже не досліджуваного раніше регіону.
2. ПН досліджуються на переломних щодо юридичного устabilьнення антропонімійної системи історичних зрізах із двадцятирічним інтервалом, що дає можливість простежити основні тенденції становлення антропонімної формули та структурно-функціонального навантаження самих ПН.
3. Діалектно неоднорідний масив частково Східної Надсянщини та Вер-

хньої Наддністрянщини (наддністрянські говори, надсянські, перехідні від наддністрянських до середньонадбужанських; від наддністрянських до бойківських) дозволяє виявити в антропонімоосновах низку архаїзмів, які поповнять фонди пасивної лексики, а також специфічні словотвірні моделі, що не характерні для інших діалектних регіонів України.

Теоретичне і практичне значення роботи. Теоретичні висновки роботи доповнюють і уточнюють загальні положення та закономірності становлення української антропонімійної системи кінця XVIII – початку XIX ст. і можуть бути використані в узагальнювальних працях з історичної української антропонімії та при написанні праць зі слов'янської антропонімії в цілому.

Практичне значення дисертації полягає у використанні нового фактичного матеріалу для укладання антропонімічних атласів та словників, для вивчення курсів із дериватології та історичної лексикології; для розроблення вузівських спецкурсів з ономастики та роботи факультативів у школі.

Зібраний антропонімічний матеріал може стати джерелом для вивчення історичної лексики української мови, адже в ньому наявні назви різних предметів, понять та реалій, що давно зникли з життя, як наприклад Dubas, Kap, Kwaterka, Kowalno, Mortyla, Pytel та ін. Мотивуючі апелятиви таких ПН є цінним матеріалом для вивчення історичної лексичної системи української мови.

Досліджений антропонімікон важливий і для історичної діалектології в фонетико-морфологічному і лексичному аспектах, а також для дослідження процесів адаптації іншомовних слів у внутрі- та позамовних зв'язках типу Wolenicz, Nahumowicz, Sturoniuk, Gmytruk, Psiuk, Makorz, Juchman, Szembel.

Дослідження антропонімії в кінці XVIII – початку XIX ст. забезпечує також додаткову, а подекуди і незамінну інформацію для соціальної

історії. Передусім це стосується ПН, мотивуючі апелативи яких відображають розвиток і територіальну концентрацію ремесел, для прикладу *Barandej, Budnik, Fuiarnik, Czogrobaj*; соціальну структуру суспільства, на зразок *Drabik, Duka, Paholok*; етнічний склад населення, наприклад *Basarab, Mazur, Multan, Moskwiak, Uhrak* та ін.

Незаперечно вагу мають ПН для вивчення етнографії, оскільки в них відображено побут і специфіку психічного складу народу, його ментальність. Показові у цьому плані характеристичні ПН, що є вмістилищем спостережливості, кмітливості та дотепності народу: *Baydalyz, Durda, Manczur, Morykyszka, Palyswit, Partacz, Smolij, Terebij* і т. д.

Апробація роботи. Про окремі результати дослідження було повідомлено на міжнародних та республіканських наукових конференціях "Проблеми української науково-технічної термінології" (Львів, 1993), "Словотвір як вияв динаміки мови" (Львів, 1994), "Функціональна граматики" (Донецьк, 1994), "Семантика мови і тексту" (Івано-Франківськ, 1993), а цілість праці обговорено на засіданнях кафедри української мови ДУ "Львівська політехніка" і кафедри української мови ЛДУ ім. І. Франка.

Обсяг і структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку умовних скорочень, бібліографії та окремого тому, що містить **18 додатків**, які представлені покажчиком ПН, у якому поряд із кожним утворенням подано паспортизацію, зміст якої там і розкриваємо (дод. N 4); додатковим антропомійним матеріалом із повним етимологізуванням кожної ПН (дод. N 3); територіально-цифровими діаграмами (дод. N 15, 16, 17); статистичними таблицями продуктивності кожного структурно-семантичного типу ПН (дод. N 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14) та лінгвогеографічними картами, що відображають ареальну локалізацію ПН (дод. N 18 - карта 2, 3, 4, 5).

Зміст роботи

У вступі обґрунтовується вибір теми дисертації, її актуальність; аналізується стан дослідження проблеми, визначається мета, завдання та методи аналізу, характеризуються джерела фактичного матеріалу, розкривається новизна, теоретична та практична цінність роботи.

У I розділі – "Способи і засоби ідентифікації особи" аналізується антропонімійна система Верхньої Наддністрянщини з погляду основних і другорядних способів та засобів ідентифікації особи на початку їх юридичної стабілізації (кінець XVIII - початок XX ст.).

Аналіз досліджуваного антропонімікону засвідчує, що панівним способом ідентифікації особи у кінці XVIII – початку XIX ст. за матеріалами ІМ і ФМ була двокомпонентна антропонімна формула (далі ДАФ). Значно рідше представлені трикомпонентні утворення (5,3 %) на зразок Iwan Kizima Žerebecki та як раритетні трапляються однокомпонентні ідентифікації за власним іменем, наприклад Olexander. Це дозволяє водночас твердити про невіршованість способів ідентифікації особи у досліджуваній період і про наявність виразної тенденції до їх стабілізації, що виявляється у функціонуванні домінуючої ДАФ.

Класифікуючи досліджуваний антропонімікон, застосовуємо передусім зовнішній принцип компонентної кількисності, що відображає історичний характер становлення антропонімійної системи. У межах компонентного принципу здійснюємо класифікацію іменувань з огляду на лексико-семантичний характер твірної основи чи мотивуючого апелятива; ймовірні мотиви номінації та функціональне навантаження антропонімних формантів.

У ДАФ – типовому способі ідентифікації особи – другий компонент буває виражений антропонімом (3677/7703)¹ або апелятивом (882/1760). **Антропонімні** засоби найхарактерніше представлені

¹ Перша цифра означає кількість ПН, друга – кількість носіїв

трансантропонімізованими ПН, що утворені від похідних церковно-християнських імен на зразок Dmytruch, Jareńko, Kinasz. В активі творення цього типу ПН перебуває низка формантів з різноманітним функціонально-семантичним навантаженням від демінутивності до пейоративності. До найпродуктивніших із них належать утворення з суфіксами -к-о: Dmyterko, Sidorko (109/209); -ик Supronyk, Dmytroyczuk (78/189); -к-а: Bonka, Zacharka (34/56); -ин-а: Iwanina, Romanina (18/32); -ух (-'ух): Dmytruch, Micuch (18/27); -а: Hura, Kupa (15/32). Менш продуктивні утворення на -ус: Dushus, Pawlus (15/24); регресивно-безсуфіксальні ПН: Ben, Gab (16/31), відтак утворення на -ун: Andrun, Charczun (12/18) та -аш: Andrasz, Fediasz (12/22). ПН з іншими формантами непродуктивні, для прикладу: -иш (Hawrysz), -'ан (Koscian), -'ох (Pazioch), -ай (Kubaj), -ей (Hanzej) та ін.

Другим своєрідним антропонімічним засобом ідентифікації особи є трансантропонімізовані ПН, утворені від давніх слов'янських автохтонних імен, серед яких найпродуктивніші утворення з формантами -к-о: Sobojko, Radejko (21/62); -ик: Bodyk, Maluszuk (23/32); відтак з -а: Hudina, Stroza (19/19) та регресивно-безсуфіксальні ПН типу Val, Bucz (13/25). До менш продуктивних належать утворення з суфіксом -к-а: Welejka, Malyszka (10/12) та -ан: Budzan, Wolan (10/20). ПН з іншими суфіксами трапляються спорадично (від 7 до 2 ПН), для прикладу: -ун (Bratun), -ош (Dobosz), -уш (Ladusz), -ій (Godzij), -ц (Buc), -ил-а (Zenyla) та ін.

У групі трансантропонімізованих ПН, утворених від давніх слов'янських автохтонних імен відапелятивного походження, існує проблема розмежування їх з іншими відапелятивними засобами ідентифікації особи, а саме – вуличними прізвищами, у зв'язку з чим виникають певні класифікаційні умовності, які стосуються передусім ПН, почерпнутих із номенклатури рослинного і тваринного світу; назв певних предметів та абстрактних понять; назв страв, продуктів,

напоїв; одягу тканини, взуття.

Класифікуючи багатий і різноманітний пласт названих засобів ідентифікації особи, спираємося не лише на лексико-семантичний характер їх мотивуючих апелятивів, але й на історико-етнографічні та міфологічні дані, з яких проступають істинні мотиви номінації особи.

Найпродуктивнішою є лексико-семантична група ПН, утворених від назв тварин (178/537). У цих ПН панівним був, очевидно, відстрашувально-захисний мотив номінації типу *Wowk, Tur, Vuchay*; відтак група ПН, що походять від назв предметів та об'єктів (165/285) на зразок *Baidaga, Dzyga, Vagan* та ПН, що виникли від назв рослин (100/177) як первісних забобонно-містичних іменувань з побажальним характером, хліборобського щастя або як відображення в антропоніміконі міфологічних вірувань наших предків, а саме культу дерев, злаків та кущів, для прикладу: *Bodak, Mak, Bereza* та ін.

У ПН, утворених від назв страв, їжі, напоїв (48/107) первісно втілювалося побажання бути ситим, мати достаток у харчах, але водночас назва страви могла бути вуличним прізвиськом за порівнянням або уподібненням на зразок *Balabuch, Kulisz, Rosolanka*. ПН, що походять від анатомічних термінів та назв хвороб (55/108), виражали, очевидно, якийсь нейтральний чи побутово-забобонний мотив номінації або ж були вуличними прізвиськами за певною яскраво вираженою зовнішньою ознакою на зразок *Czerewko, Browa, Kostumacha*.

У групі ПН, що походять від назв абстрактних понять (44/75), найбільше умовностей та різноспектровості щодо мотивів номінації. Найвиразнішою серед них є група утворень із профілактично-захисним мотивом називання, а саме з містичною дією імені навпаки, на зразок *Holod, Vida, Pyczyna*.

ПН, що походять від назв взуття, тканин, одягу та його елементів (30/58), за мотивами номінації споріднені з утвореннями від назв предметів та об'єктів, як наприклад *Baszlyk, Kireia, Kutiuch*. Зрідка

трапляються ПН, що виникли за нейтральним мотивом номінації, який указував на час народження (19/37): *Buria*, *Zinroc* та черговість народження (5/12): *Pozniak*, *Szostak*.

Рідкісними є утворення за походженням побутово-вуличні **прізвиська** від службових слів, вигуків, прислівників (7/10), які переважно ідентифікують особу за якоюсь атрибутивною дією: *Nay*, *Pszyk*, *Ktok*.

ПН іншомовного походження становлять лише 2,5 %, але суттєво відображають міжетнічні та міжмовні контакти, серед яких найхарактерніше представлені українсько-польські взаємовпливи, для прикладу *Banach*, *Wantuch*, *Wytrykusz* та ін. Багато з виявлених ПН ми схильні інтерпретувати як діалектизми іншомовного походження, наприклад *Wantuch*, *Worek*, *Wilgosz*, *Kurach*.

Менш частотною є група ПН німецького походження на зразок *Adermach*, *Kichman*; відтак – тюркського на зразок *Kardasz*, *Szeremeta*. Запозичення з інших мов (угорської, чеської, молдавської, арабської) трапляються спорадично: *Wanat*, *Pasak*, *Sarabyn*, *Szarap*.

Окрему групу продуктивних ПН становлять ідентифікації за певною зовнішньою чи внутрішньою ознакою людини, які представлені трансантропонімізованими утвореннями (452/859) на зразок *Borodacz*, *Bregus* (іменникові ПН за зовнішньою ознакою); *Babij*, *Durak* (іменникові ПН за внутрішньою ознакою); *Hladki*, *Pelechaty* (прикметникові ПН за зовнішньою ознакою); *Wirny*, *Szyży* (прикметникові ПН за внутрішньою ознакою), а також атрибутивні ПН морфологічного структурного типу, в активі творення яких перебуває ціла низка формантів, для прикладу найпродуктивніші з них: -к-о (*Peretiatko*), -ик (*Bidnik*), -к-а (*Dziobka*); -к-а-л-о, -а-л-о (*Szurkalo*, *Dzumalo*), -и-л-о (*Kolotylo*), -ай-л-о (*Kokotajlo*); -ій (*Borodij*), -а- (*Kapara*), -ан (*Birban*) та ін.

Спосіб ідентифікації особи за батьком, матір'ю та іншими

родичами (1578/3578) – один із найпродуктивніших у ДАФ і виражений двома словотвірними типами: непохідними формами та похідними. В активі першого словотвірного типу, що найхарактерніший для західних регіонів України, перебували як частотно вживані народно-даптовані церковно-християнські імена на зразок Kurylo Iwan, Kuzma Iwan, Harasym Choma, так і рідкісні: Wakch Petro, Borulla Wasyl, Dej Klym.

Характерним засобом вираження патро- та матронімності у похідних ПН є передусім найактивніший патронімно-посесивний формант -ів (490/1232) на зразок Kaziow, Babijow, Daciuniow. Саме у цій найпродуктивнішій групі означень особи виявлено найбільшу кількість паралельних ідентифікаційних структур, які засвідчують живий процес виникнення прізвищ, а отже, невнормованість української ідентифікаційної системи у кінці XVIII – початку XIX ст., для прикладу найхарактерніші варіантні моделі *й/ів*: Klim Wasyl / Klimow Wasyl; відтак *-а/ів*: Karpa Anton / Karpow Antin; *-ів/-ин*: Antonow Iwan / Antonyn Iwan; *-ів/-ськ*: Dmitrow Andrij / Dmitrowski Andrij; *-ів/-шин*: Storozow Senko / Storozyszyn Andrij; *-ів/-ук(-'ук)*: Kaziow Hawrylo / Kaziuk Hawrylo.

До інших ідентифікаційних засобів вираження патро- чи матронімності належать утворення на *-ук (-'ук)*, *-чук* (289/514): Makowijczuk, Hrycajczuk; *-ак (-'ак)* (283/501): Bryndzak, Ryszczak; *-ин* (142/426), *-ин* (144/202): Adamiszyn, Bunin; відтак менш продуктивні ідентифікації на *-ич*, *-ович (-евич)* (166/267): Dulebicz, Kielbowicz, Paluszkiewicz. Рідкісними є утворення на *-ець* (25/46): Harasymiec, Kamaniec; *-енк-о* (27/28): Holubenko, Lysenko та *-ик* (16/18); *-к-о* (12/15): Kaczyk, Medwidko.

Для всіх зазначених утворень характерні словотворчо-паралельні ідентифікаційні засоби (за винятком утворень на *-ович (-евич)* як давно утверджених у патронімній функції). Окрему групу становлять від-

етнонімі (48/138), відойконімі (458/633) та відмікротопонімі ідентифікації на зразок Basarab, Polisiak; Барський, Kreschowiec, Moczarij, Podhajuk; Hirny, Horak та ін.

Другий компонент ДАФ може бути виражений також **апелятивом**. Відповідно, за семантикою мотивуючих апелятивів другі компоненти найчастіше представлені ПН за професією чи заняттям (198/599): Krawec, Olejnik; За соціальним статусом (40/105): Bidak, Kniiec; за військовим чином чи статусом (30/62): Braniec, Wegiera; за релігійним культом (23/34): Bernardyn, Czerczyk; за родинним станом та родинними відносинами (34/51): Baystruk, Synowiec; за фактом новоселення або особливістю появи в середовищі (10/32): Zajszy, Nowosad.

У досліджуваних джерелах, окрім домінуючого двокомпонентного способу ідентифікації особи, наявна також трикомпонентна **антропонімна формула – ТАФ** (5,3%), що в принципі є давньою східнослов'янською традицією середовища суспільних верхів. У досліджуваній період, вважаємо, ТАФ не мала суспільно-станового характеру, а лише містила додатковий, уточнювальний спосіб означення особи, виражений як третім компонентом патро- або матронімною назвою, для прикладу Iwan Kadura Andruchow; поєднанням власного імені та двох ПН на зразок Tymko Kondra Wityk; третім компонентом – відтопонімною назвою типу Iwan Mielnik Benkowski; з описовим компонентом за родом заняття чи посадою типу Dmytro Doryk Przysiażny; з описовим атрибутивним компонентом "старий", "молодий", що виражає родові відносини, наприклад Iwan Goral Stary; з описовим ойконімічним компонентом типу Махуш Gulowaty z Boryszcza; неприйменникова конструкція з іменниковим компонентом, що вказує на родинні відносини за допомогою слів "син", "зять" типу Iwan Pawlow Ziak; апелятивний компонент із вказівкою місця мешкання, як Hawrylo Czornij nad stawkami. Істотно, що для усіх типів ТАФ характерні варіантно-компонентні структури на зразок Iwan Choma Hawryliw / Iwan Нoma, що свідчить

не лише про невнормованість ідентифікаційної системи, але і про додаткове ще реальне навантаження третього компонента.

У II розділі – **“Словотвірно-семантична структура прізвищевих назв”** – здійснено класифікацію досліджуваного антропонімікону за характером морфемної структури ПН. Вважаючи, що усі ПН **утворені лексико-семантичним способом**, виділяємо з огляду на їх різну будову три структурні типи ПН: лексико-семантичний, морфологічний та композитний.

До лексико-семантичного структурного типу належать утворення від особових власних імен, що перейшли у розряд ПН способом трансантропонімізації. Це ПН від церковно-християнських імен: 480/874 (Wasylyk, Grycau); від давніх слов'янських автохтонних гіпокористичних відкомполітичних імен: 164/271 (Budyk, Gola); від давніх слов'янських автохтонних імен відапелятивного походження: 650/1402 (Dub, Byk), а також патро- та матронімні назви 1578/3578 (Petrow, Babiak) на тій підставі, що у багатьох випадках (про це свідчать варіантні структури) у досліджуванні період вони були ще реальними означеннями денотата і якраз у кінці XVIII – початку XIX ст. відбувся їх перехід із ПН у прізвища. Найпродуктивніші серед них посесивно-патронімні утворення на -ів, які трактуємо як діалектно своєрідні саме для досліджуваного регіону на зразок Fedorynkow, Radiow, Bandyiow; відтак переважно патронімні утворення на -ук ('-ук), -чук (Juchimczuk, Darczuk, Szczerbaniuk); -ak ('-ак) (Stepak, Starczak, Dudiak); патро- та матронімно-посесивні утворення на -ин, -иш-ин (Antonyn, Kulyu, Bunin; Danilyszyn, Paraszczyszyn, Gocyszyn, Kucharyszyn). Менш продуктивні утворення на -ич, -ович (-евич) на зразок Sienicz, Anicz, Barycz, Podkowicz, Durkalewicz. Утворення з іншими патронімними формантами грапляються рідко. Характерно, що ПН усіх зазначених словотвірних моделей мають моно- та полісуфіксальну структури, а мотивуючі основи представлені трьома основними типами, а саме: по-

вні та усічені церковно-християнські чоловічі та рідше жіночі імена; слов'янські гіпокористичні відкомпозитні імена та відапелятивні основні.

До трансонімізованих належать відойконімні (458/633), відетнонімні (48/138) та відмікротопонімні (42/106) ПН типу Берездецький, Вагараб, Girniak.

Способом антропонімізації утворені ПН, що ще безпосередньо були ідентифікаціями денотата за фахом (Bodnar, Oleynik); за соціальним статусом (Drabuk, Didacz); за військовим статусом (Hajduk, Nusar); за родинним станом та родинними відносинами (Ryymak, Baystruk); за конфесійним статусом (Mnich, Diaczok); за фактом новоселення та появи в середовищі (Nowosad, Osidacz).

Для ПН **морфологічного структурного типу** (353/719) характерна низка антропонімних суфіксальних формантів, що, сполучившись із різним характером твірної основи, утворюють структури, які не мають омонімних відповідників на апелятивному рівні типу Buryk < бурій; Pindasz < пиндитися; Kowerdiuch < коверда та ін.

ПН композитної структури (63/115), такі як Palywoda, Bolibruch, Lichopater, Maybroda, Prudeus, Baydalys, Kryworuk та ін., у своїй переважній більшості є складними апелятивами. На досліджуваній території вони не належать до продуктивних, але водночас і не є спорадичними. У функції родових прізвищ цього типу особові назви закріпилися здебільшого через свою прозору етимологію та виразну емоційно-експресивну конотацію, у зв'язку з чим гадаємо, що композитний антропонімкон, а саме метафоричні прізвиська-характеристики глузливо-гумористичного забарвлення, значною мірою є сконденсованим виявом національного менталітету. Найпродуктивнішою серед них словотвірної-синтаксичною моделлю є імперативна форма дієслова у препозиції до іменникової основи на зразок Morykiszka, Prudeus, Bolibruch; відтак іменник + дієслівна основа, для прикладу Lichonos, Sorokoput.

У висновках дисертації систематизовано результати аналізу досліджуваного антропонімікону, найосновніші з яких зводяться до таких найважливіших теоретичних положень:

1. Попри типову двокомпонентну антропонімну формулу для способів ідентифікації особи у досліджуваній період характерна компонентна неусталеність, яка виявляється у наявності варіантних дво- і трикомпонентних структур на означення однієї і тієї ж особи або нащадка, що дозволяє простежити антропонімійний матеріал різних у часі метрик. Як засвідчує досліджуваний антропонімікон, варіанти, тобто нестабільні дво- і трикомпонентні структури, складають приблизно 1,6% від загальної кількості ідентифікацій особи. Ці форми засвідчують ще живий ланцюг творення способів означення особи і дають можливість простежити процес становлення прізвищового компонента в структурно-семантичному та функціональному аспектах, і разом з тим вони відображають позамовне тло, без впливу якого немислиме становлення антропонімійної системи.

2. Словотвірна структура ПН відображає загальні дериваційні процеси творення українських прізвищ із певними регіональними особливостями, до яких належать передусім найпродуктивніші посесивно-патронімні утворення на -ів, відтак на -ук (-'ук), -ак (-'ак) та менш продуктивні, але типові саме для цього регіону на -ин, -ишин, а також непохідні патронімні ПН типу Iwan Swyryd.

У патронімно-посесивних ПН переважно на -ів характерна масова словотворча варіантність на зразок Iwan Petriw / Iwan Petro / Iwan Petryszyn, що засвідчує реальне навантаження паралельно уживаних формантів, а отже, стан живого творення прізвищ ще у кінці XVIII – початку XIX ст.

3. Виформувана упродовж століть двокомпонентна у своїй основі та різноманітна у засобах вираження система ідентифікації особи у кінці XVIII – початку XIX ст. вступила під впливом офіційно-урядових

чинників у період остаточного закріплення, у результаті чого згодом живий процес творення прізвищ, який ми виразно продемонстрували на прикладах численних варіантних структур, припинився – вони стали готовими спадковими ідентифікаційними знаками певної структурно-семантичної моделі.

Основний зміст дисертації викладено у таких публікаціях:

1. Про що свідчать наші прізвища // "Львівський політехнік." – 1995. – 25 березня. – С. 17.
2. Прізвищеві назви українців кінця XVIII – початку XIX ст., утворені морфологічним способом словотвору // Вісник українознавства ДУ "Львівська політехніка". – Львів, 1995. – N 296. – С. 109 – 113.
3. Семантика основ прізвищевих назв як джерело активізації пасивної лексики // Матеріали міжнародної наукової конференції "Семантика мови і тексту". – Івано-Франківськ, 1993. – Ч. II. – С. 182–183.
4. Джерела та основи творення ономастичної термінології // Тези. II-а Міжнародна наукова конференція "Проблеми української науково-технічної термінології". – Львів, 1993. – С. 164 – 166.
5. Структурно-функціональні особливості форманта -он в особових іменах та прізвищевих назвах українців // Тези доп. Міжнародної науково-теоретичної конференції "Функціональна граматики". – Донецьк, 1994. – С. 204 – 205.
6. Словотвірно-семантична структура прізвищ з формантами -ай, -ей, -ій // Матеріали наукової конференції "Словотвір як вияв динаміки мови". – Львів, 1994. – Ч. 2. – С. 90 – 91.
7. Патронімно-посесивні прізвищеві назви українців кінця XVIII – початку XIX ст. // Вісник українознавства ДУ "Львівська політехніка" (подано до друку).
8. Відображення діалектних явищ у структурі прізвищ // Вісник ЛДУ (подано до друку).

Резюме

Фарион И. Д. Украинская антропонимическая система Верхней Надднестрянщины конца XVIII – нач. XIX века. Диссертация на соискание научной степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.02. – украинский язык. Рукопись. Львовский государственный университет им. И. Франко.

В диссертации исследуются украинские фамильные названия Верхней Надднестрянщины конца XVIII – нач. XIX века в период начала государственного нормирования идентификации личности в административно-юридической практике.

На материале 4559 антропонимических фиксаций для 9463 носителей производится структурно-семантическая классификация; исследуется этимология фамильных названий и их ареальное локализование; определяются основные способы и средства идентификации личности.

Farion I.D. The scientific research is submitted for a Candidate of Philology degree. The specialities: 10.02.01 – Ukrainian language. Ivan Franko Lviv State University, Lviv, 1996.

The scientific research deals with the ukrainian family names of Verchnya Naddnistryanshchyna during the period from late XVIII till early XIX centuries, that was a period of the beginning of state normalization of person identification in the administrative – legislative practice.

Basing on the 4559 examples of antroponimic fixations within the 9463 native speakers strukture-semantic classification is carried out; the ethymology of family names an their areal localization are under the investigation; too, as well as the main ways and means of person identification are stated.

Ключові слова: прізвищева назва, антропонімійна система, структурний словотвірний тип, продуктивні форманти.

285488

Нідписано до друку 14.05.96. Формат 60x84/16. Папір друк.№1.
Друк офсетн. Умовн.друк.арк.1,5. Умовн.фарб.відб.1,5.
Обл.-вид.арк.1,7. Тираж 100. Замовлення 98.

Машинно-офсетна лабораторія Львівського держуніверситету
Ім. І.Франка. 290602 Львів, вул. Університетська,1.

10170

AB 34.982

AB 34.982